

Karol Leszczyński

ZJAWISKO PATRIOTYZMU I NACJONALIZMU W POLSCE I ICH ZWIĄZKI Z RELIGIJNOŚCIĄ

Analiza *desk research* dostępnych wyników badań

Warszawa 2022
Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego

NAJWAŻNIEJSZE WNIOSKI

- Poziom religijności w badaniach społecznych koreluje z deklaracjami patriotycznymi, osoby deklarujące się jako bardziej religijne są zazwyczaj bardziej patriotyczne.
- Nauczanie Kościoła katolickiego wzmacnia tę korelację. Poprzez nakaz odpowiedzialności za swoją rodzinę, społeczność, okolice, państwo i cały świat Kościół wspiera postawy patriotyczne.
- Nacjonalizm, rozumiany negatywnie, jako połączenie szowinizmu i ksenofobii, jest jednoznacznie sprzeczny z nauczaniem Kościoła.
- Nacjonalizm nie jest postawą typową dla katolików czy chrześcijan. Wśród różnych ideologii wyróżnić możemy
 - ▷ nacjonalizm imperialny: rosyjski, japoński czy brytyjski;
 - ▷ nacjonalizm komunistyczny – choć wydaje się to oksymoronem, to jednak taką postawę można odnaleźć we współczesnych Chinach, Korei Północnej, historycznie w Związku Radzieckim (nacjonalizm rosyjski) czy w PRL.
- Tak jak socjologowie wyróżniają różne typy narodów, tak też do każdego z tych typów można przyporządkować inny rodzaj patriotyzmu, który się z nim wiąże.
- W przypadku Polski katolicyzm ma bardzo duże znaczenie tożsamościowe. Nie jest warunkiem koniecznym patriotyzmu, jest jednak jego znaczącym składnikiem na poziomie tożsamości grupowej.
- Nie ma w przypadku badań socjologicznych, wyników badań, sondaży, które wskazywałyby, że religijność wzmacnia negatywnie rozumiany nacjonalizm.

- Najczęściej związek pomiędzy nacjonalizmem a Kościołem i religią widać w przypadku polityków lub działaczy nacjonalistycznych, którzy wykorzystują religię katolicką, a raczej jej rolę w konstruowaniu grupowej tożsamości do swoich celów politycznych.
- W najbardziej skrajnej formule nacjonalizmu religia katolicka, jako religia uniwersalna, powszechna, jest elementem wrogim, utrudniającym realizację celów politycznych poprzez swoje „umiędzynarodowienie”, w przeciwieństwie np. do Kościoła anglikańskiego.
- Wszystkie powyższe wnioski nie wykluczają tego, że poszczególni księża lub inni przedstawiciele Kościoła mogą wygłaszać w swoim imieniu tezy nacjonalistyczne, sprzeczne z nauczaniem, a poprzez jaskrawe nagłaśnianie tego typu przypadków skupiają na sobie uwagę mediów i stereotypizują relacje Kościół – nacjonalizm.

WSTĘP

Raport ten jest efektem przeglądu polskich badań nad związkami patriotyzmu i nacjonalizmu z religijnością. Nie prowadziłem własnych badań w tym obszarze, taka szeroka analiza, której brak jak do tej pory w polskiej socjologii jeszcze przede mną.

Patriotyzm, oprócz praktycznego znaczenia w budowaniu i powodzeniu wspólnoty, ma także bardzo konkretne znaczenie polityczne. Niemalże każdy przedstawiciel państwowej władzy chciałby, aby jego poddani lub obywatele przejawiali postawy patriotyczne i aby te postawy rozumiały interes państwa lub wspólnoty w taki sposób, jak przedstawiciele władzy. Rodzi to oczywiście wiele zagrożeń związanych z włączaniem pewnych postaw i działań do bieżącej walki politycznej. W polskim dyskursie o patriotyzmie często używa się sformułowania „Bogoojczyźniany”, który ma być przeciwieństwem „Nowoczesnego”, nie zawsze dokładnie precyzując obydwa terminy. Podział ten jednoznacznie wskazuje na to, że religijność, a przez to Kościół katolicki, w homogenicznym społeczeństwie polskim jest silnie powiązany w jakiś sposób, nawet jeśli nie z pojęciem patriotyzmu, to na pewno z dyskusją o nim.

Nie ma w Polsce kompleksowych badań socjologicznych wskazujących na jednoznaczny wpływ Kościoła katolickiego na wzmacnianie lub osłabianie postaw patriotycznych, w niniejszej analizie przedstawiam wycinkowe badania z przekroju ostatnich 20 lat dotyczące tematu patriotyzmu i nacjonalizmu oraz religijności. Opisywanie nacjonalizmu ma w polskich warunkach tę dodatkową wadę, że w popularnym dyskursie jest wyrażeniem jednoznacznie pejoratywnym (tak też stosuje je Kościół katolicki w Polsce), tymczasem w dyskursie naukowym jest

określeniem neutralnym, tym bardziej wśród światowych badaczy społecznych oznacza po prostu pewien nurt polityczny.

Raport gromadzi więc wyniki badań społecznych, wśród których duża rolę odgrywają sondaże opinii, z ostatnich 20 lat w Polsce i stara się je umieścić w kontekście wzajemnych relacji pomiędzy postawami społeczeństwa, nauczaniem Kościoła, historią Polski oraz nauką. Opis problematyki rozpoczynam od przedstawienia trudności w operowaniu pojęciem «nacjonalizm», wskazując na różną interpretację tego słowa. Następnie wskazuję na różne typy narodów, które wykazują przez to inne typy patriotyzmów. Przedstawiam stanowisko Kościoła wobec nacjonalizmu i patriotyzmu oraz dokonuję prezentacji wydarzeń historycznych, które służą jako elementy budowania tożsamości narodowej Polaków. Następnie dokonuję przeglądu dostępnych wyników badań i staram się wytyczyć dalsze kroki na drodze do naukowego opisanie problematyki.

DEFINICJE I DESYGNATY

Patriotyzm i nacjonalizm są pojęciami, które funkcjonują w wielu segmentach społeczeństwa. Jednak w poszczególnych obszarach mają nieco inne znaczenie, różni się ono także w zależności od języka, jakim są opisywane. Co innego znaczą one w przestrzeni nauki zarówno socjologii, jak i politologii, czym innym mogą być w publicystyce politycznej, a jeszcze czym innym w samej polityce lub procesie socjalizacji młodego pokolenia.

Patriotyzm to według:

- *Słownika języka polskiego*: „miłość do ojczyzny, przywiązanie do swojego narodu”;
- *Encyklopedii PWN*: „w znaczeniu ogólnym wszelkie umiłowanie ojczyzny jako miejsca swojego pochodzenia i/lub zamieszkania”.

Część innych definicji patriotyzmu dodaje do powyższych gotowość jednostki do ponoszenia ofiar (mniejszych lub większych) na rzecz ojczyzny.

Nacjonalizm to natomiast według:

- *Encyklopedii PWN*: „przekonanie, że naród jest najważniejszą formą uspołecznienia, a tożsamość narodowa najważniejszym składnikiem tożsamości jednostki, połączone z nakazem przedkładania solidarności narodowej nad wszelkie inne związki i zobowiązania oraz wszystkiego, co narodowe, nad to, co cudzoziemskie lub kosmopolityczne”. W wymiarze politycznym natomiast: ideologia polityczna, według której podstawowym zadaniem państwa jest obrona interesów narodowych, a jego zasięg terytorialny winien odpowiadać obszarom zamieszkanym przez dany naród;
- *Słownika języka polskiego*: „postawa i ideologia uznająca interes własnego narodu za wartość najwyższą”;

- *Encyklopedii Britannica*: „to ideologia oparta na założeniu, że lojalność jednostki wobec państwa narodowego przewyższa inne indywidualne lub grupowe interesy”.

Socjologowie narodu definiują natomiast nacjonalizm jako:

- **Ernst Gellner**: nacjonalizm jest przede wszystkim zasadą polityczną, zgodnie z którą jednostka polityczna i narodowa powinny być tożsame;
- **Anthony Smith**: nacjonalizm dąży do (1) promowania interesów określonego narodu zwłaszcza w celu uzyskania i utrzymania (2) suwerenności/samorządności narodu nad jego ojczyzną. Każdy naród powinien rządzić się sam, wolny od ingerencji z zewnątrz, (3) naród jest naturalną podstawą dla państwa, (4) naród jest jedynym słusznym źródłem władzy politycznej.

Powyższe definicje Gellnera i Smitha, pomimo tego, że wychodzą z innych szkół i podejść badawczych, wskazują jednak na neutralny moralnie charakter nacjonalizmu, który wskazuje raczej pewien wybór polityczny reprezentowania interesów społeczności/państwa w sprawowaniu władzy.

Ta różnica w określaniu nacjonalizmu w języku polskim i angielskim ma duże znaczenia dla wartościującej oceny pewnych postaw i ideologii. W Polsce, pomimo powyżej przytoczonych definicji słownikowych, nacjonalizm jest przede wszystkim rozumiany jako ideologia szowinistyczna i ksenofobiczna, że to nie tylko reprezentowanie interesów własnego narodu, ale także deprecjonowanie i walka przeciw innym narodom, nawet nie państwom czy strukturom politycznym.

Problem ten może mieć duże znaczenie, gdy pewne ruchy społeczne lub programy polityczne definiujemy jako nacjonalistyczne zgodnie z anglosaską socjologią, a następnie ten nacjonalizm przedstawiamy jako szkodliwy szowinizm czy, używając publicystycznych etykiet, jako faszyzm.

ODMIENNE TYPY PATRIOTYZMÓW

Odmienne typy narodu charakteryzują się odmiennymi typami patriotyzmu. Teoria socjologiczna wyróżnia kilka rodzajów procesów które doprowadziły do powstania współczesnych narodów. Samo to zjawisko wymusza istnienie różnych typów patriotyzmów. Natomiast wewnątrz tych samych typów znajdują się także odmienne losy historyczne, wpływy i dorobek kulturowy danego narodu.

- **Narody „nowe”** – niedawno powstałe/przekształcone z grup etnicznych, często nazywane również „chłopskimi”, mają patriotyzm polegający na:
 - ▷ podtrzymywaniu elementów kulturowych – m.in. język, dlatego nazywane „etnosami”;
 - ▷ własnej literaturze;
 - ▷ panteonie postaci, ale nie do końca historycznych, a raczej typu ludowych herosów, poetów ludowych;

- ▷ często to również własna ludowa religia („budzicielami” grup etnicznych są często księża czy nauczyciele).
- **Narody „stare”, „historyczne”,** które nie utraciły swej państwowości, nazywane również „szlacheckimi”, często mające formę „imperium” (np. brytyjskie, rosyjskie, francuskie), nie opierają się na elemencie kulturowym, tylko na politycznej wspólnocie i wierności imperium. To tak jak w Polsce przedrozbiorowej odmienny religijnie, językowo uszlachcony Kozak, Litwin czy Rusin był „politycznym” Polakiem – szlachcicem. Dziś dobrze ten typ patriotyzmu (demos/imperium) widać choćby w Rosji, gdzie wspólnota celu i wierność metropolii oraz rządzącym tworzy Rosjan, do których może należeć zarówno Ruski (Słowianin), jak i Tatar (muzułmanin) czy Kałmuk bądź Buriat buddysta, odmienni kulturowo i językowo.

Mniejsze grupy etniczne będą miały również swój typ patriotyzmu, natomiast obecnie mamy do czynienia z odradzaniem się tzw. **nowych grup etnicznych**, są to np. Szkoci, Katalończycy czy też Włosi z północy odtwarzający swoje regionalne identyfikacje w kontrze do mieszkańców południa.

W przypadku tych grup mamy do czynienia z odwołaniem do historii, ale ten patriotyzm, w odróżnieniu od wcześniejszych, nie jest autoteliczny – nie jest samocelowy, ma silny posmak resentymentu, ale co szczególnie ważne – wyraźnie widoczny jest cel związany z zyskiem ekonomicznym bądź wyzwoleniem ekonomicznym. Wszystkie te grupy stawiają sobie cel polityczny, jakim jest pewnego rodzaju autonomia lub zupełna wolność, po to, aby zyskać finansowo, tzn. nie dzielić się swoimi zasobami z biedniejszą częścią kraju.

Sam **patriotyzm może się jeszcze różnić ze względu na grupy regionalne, etniczne i narodowe**, np. „małą ojczyznę” (niem. *Haimat*). Ślązak Polak na tym samym poziomie regionalnym kocha Śląsk, tak jak Ślązak Niemiec, ale na poziomie narodu to już inne typy patriotyzmu. Polacy zostali wymieszani i ujednoczeni w ramach powojennych zmian granic i przesiedleń, ale inne państwa, np. choćby nasi sąsiedzi – Czechy czy Niemcy, są nadal ogromnie zróżnicowane regionalnie, a w tym i religijnie.

Świat wygląda inaczej niż w tylko Polsce, jest wysoki czeski i gwary regionalne, jest wysoki niemiecki i gwary, są małe haimaty. Tu (w haimatach) patriotyzm wgląda jeszcze inaczej, a jego związek z religią w ramach jednych Czech (np. Morawiaczy) i Niemiec (np. Bawaria a Pomorze) – odmienny.

Religie z różnymi narodami są powiązane w bardzo złożony i niejednorodny sposób. Mamy kościoły regionalne czy państwowe, obrządki stricte narodowe: **Cerkiew Bizantyńsko-Ukraińska** zrzeszająca wyłącznie Ukraińców oraz powstały w opozycji **Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-rusińskiego, Rusiński Kościół Greckokatolicki** – zrzeszający Karpatorusinów (grupy narodowe i etniczne, m.in. Łemków, Rusnaków) oraz wiele innych kościołów katolickich narodowych z własnym językiem i liturgią: Koptyjski Kościół katolicki, Etiopski Kościół

katolicki, Erytrejski Kościół katolicki, Ormiański Kościół katolicki, Kościół chaldejski, Kościół Syromalabarski i wiele innych. Jest także państwowy anglikanizm. W samych Czechach natomiast patriotyczne jest bycie niewierzącym, jako wyraz sprzeciwu wobec katolickich Habsburgów zniewalających Czechów przez wieki, jest to efekt tego, że husytyzmowi nie udało się uzyskać miana panującej w państwie religii.

W przypadku znacznej części nacjonalizmów europejskich, zwłaszcza Europy Środkowo-Wschodniej, a także Bałkanów, należy także zwrócić uwagę na historyczne źródła ich późniejszych postaw patriotycznych. W XIX w. ta część Europy podzielona była pomiędzy cztery imperia rządzone centralnie ze swych stolic, z Moskwy, Wiednia, Berlina i Stambułu. Te cztery imperia obejmowały obszar dzisiejszych ponad 20 państw, zniewalając w ramach imperium ponad 20 narodów. Narody te swoją niesprawiedliwość nierzadko tłumaczyły właśnie opresją ze strony elit reprezentowanych przez władze imperium. Tak więc ruchy narodowe tych państw skierowane były przede wszystkim przeciw centrum, tworzyły się głównie jako wyraz sprzeciwu wobec polityki imperium, którego częścią były.

STANOWISKO KOŚCIOŁA

Powyższe definicje i rozważania dotyczące konkretnych desygnatów mają o tyle znaczenie, że używane są zarówno w debacie publicznej, jak i w Kościele, zarówno przy okazji ewangelizacji i piętnowania pewnych postaw, jak i wytyczania granic tego, co dozwolone i tego, co zabronione.

Tymczasem w dokumencie Konferencji Episkopatu Polski pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu*” (KEP 2017) podkreśla się, że swój wkład w życie i rozwój naszej ojczyzny wnieśli wszyscy polscy obywatele, chociaż historia i tożsamość naszej ojczyzny szczególnie ściśle związała się z łacińską tradycją Kościoła katolickiego.

„Dlatego też współczesny polski patriotyzm, pamiętając o wkładzie, jaki wnosi doń katolicyzm i polska tradycja, zawsze winien żywić szacunek i poczucie wspólnoty wobec wszystkich obywateli, bez względu na ich wyznanie czy pochodzenie, dla których polskość i patriotyzm są wyborem moralnym i kulturowym” (KEP 2017, 11).

Dalej w dokumencie tym czytamy jednoznaczne wezwanie do patriotyzmu jako odpowiedzialności jednostki za otoczenie, w którym żyje, za wspólnotę, której jest częścią:

- „Przede wszystkim pragniemy przypomnieć, że patriotyzm jest głęboko wpisany w uniwersalny nakaz miłości bliźniego”.
- „Patriotyzm nie jest ideologią polityczną”.

- „Miłość do ojczyzny, będąc wielką wartością, nie jest jednak wartością absolutną”.

Nacjonalizm jest przez KEP traktowany jako negatywna ideologia, wprost nazywany jest: „Nacjonalizm przeciwieństwem patriotyzmu. Kościół w swoim nauczaniu zdecydowanie rozróżnia szlachetny i godny propagowania patriotyzm oraz będący formą egoizmu nacjonalizm”.

Nie ma więc w powyższym stanowisku wyróżnienia postawy czy ideologii politycznej zgodnej z przytoczonymi wcześniej definicjami nacjonalizmu. Jest on w tym przypadku definiowany jednoznacznie negatywnie. Niesie to ze sobą pewne niebezpieczeństwo kwalifikowania do jednej kategorii szowinistów, jak i tych, którzy uważają, że podstawową jednostką polityczną powinno być państwo narodowe – a tymczasem są to bardzo od siebie dalekie postawy.

Według powyższego określenia nacjonalizmu, należałoby potępić kard. Wyszyńskiego za jego stanowisko na temat narodu, roli narodu w życiu jednostki i w życiu społeczno-politycznym świata. Potępić Henryka Sienkiewicza za jego poparcie nacjonalizmu:

„Tylko nikczemne i złośliwe indywidua, lub absolutni głupcy mogą porównywać nacyonalizm polski z hakatystycznym nacyonalizmem niemieckim lub z czarnosecinnym rosyjskim. Nacyonalizm polski nie tuczył się nigdy cudzą krwią i łzami, nie smagał dzieci w szkołach, nie stawiał pomników katom. Zrodził się z bólu, największej tragedii dziejowej. Przelewał krew na rodzinnych i na wszystkich innych polach bitew, gdzie tylko chodziło o wolność. Wybuchnął i rozgorzał w niewoli, jako poryw ku wolności. Wypisał na swych chorągwiach najszczytniejsze hasła miłości, tolerancyi, oswobodzenia ludu, oświaty, postępu – i w imię tych haseł przechodził wraz z całą ojczyzną w osobach swych bojowników przez takie cierpienia, przez jakie, od czasów chrześcijaństwa, nie przechodzili bojownicy żadnej innej idei” (Sienkiewicz, 1912).

Nieporozumienia te są więc dużymi problemami definicyjnymi. Zwłaszcza że *Kompendium nauki społecznej Kościoła* wskazuje, że nacjonalizm rozumiany socjologicznie i politycznie jest dopuszczalny, a wiele jego elementów uznawanych za właściwy sposób organizacji życia pomiędzy jednostkami politycznymi, jakimi są współczesne narody. W *Kompendium* w poszczególnych rozdziałach czytamy m.in:

- 157. Wszystkie narody są równe.
- 386. Tym, co przede wszystkim cechuje naród, jest współdzielenie życia i wartości, co stanowi źródło wspólnoty na płaszczyźnie duchowej i moralnej.
- 395. Podmiotem władzy politycznej jest naród, w swoim całokształcie postrzegany jako posiadacz suwerenności.

Powyższe elementy spełniają więc socjologiczne definicje nacjonalizmu, jednak nie są tak przez Kościół nazywane.

TOŻSAMOŚCIOWA ROLA KATOLICYZMU W POLSCE

W przypadku Polski i polskiego patriotyzmu oraz jego relacji z Kościołem bardzo ważnym elementem jest rola tożsamościowa. Wydarzenia historyczne na ziemiach polskich wzmacniają tę relację. Przy czym dla powiązania katolicyzmu z patriotyzmem nie są istotne fakty historyczne, ale głównie sposób, w jaki się te fakty przekazuje dzieciom i młodzieży, w jaki nowe pokolenia są socjalizowane do polskości. Poniższe przykłady stanowią włączanie katolicyzmu do budowania tożsamości polskiej:

- Chrzest Polski – 966 r. powszechnie uważany za początek państwa polskiego, nawet komuniści w 1966 r. zorganizowali obchody 1000-lecia państwa polskiego, które w tej interpretacji bierze początek w przyjęciu chrześcijaństwa przez Mieszka I i jego dwór.
- Wojny z XVII i XVIII w. toczone przez Rzeczpospolitą przeciwko protestanckiej Szwecji, prawosławnej Rosji czy muzułmańskiej Turcji i Chanatowi Krymskiemu.
- Na przełomie XVI i XVII w. prawosławie było w Rzeczypospolitej *de facto* zakazane ze względów politycznych, jako religia wrogiego państwa.
- Największe znaczenie dla tożsamości religijnej polskiego patriotyzmu miał jednak w. XIX, w którym narodziły się ruchy narodowe w oraz polityka zaborców:
 - ▷ Rola „mesjasza narodów” w polskiej literaturze romantycznej pierwszej połowy XIX w. W przypadku kolejnej epoki literackiej dobrym przykładem jest postać Ligii z *Quo Vadis*, pięknej dziewczyny (domyślnie Polki), będącej ofiarą prześladowania chrześcijan przez Nerona. Nie ma, oczywiście, znaczenia, że powyższe przykłady to fikcja literacka, ważne jest to, że funkcjonują w procesie edukacji i socjalizacji.
 - ▷ Po powstaniu styczniowym jedną z represji wobec Polaków było zamknięcie kościołów 16 października 1961 r.
 - ▷ Słynny protest dzieci we Wrześni przeciwko językowi niemieckiemu w szkole został wywołany wprowadzeniem nauczania religii w języku niemieckim.
 - ▷ Bismarckowska polityka kulturkampf, mająca na celu walkę z polską kulturą i germanizację ziem polskich, wymierzona była także w religię katolicką.
- Zbrodnie II wojny światowej wymierzone w Kościół jako ośrodek polskości:
 - ▷ Obóz koncentracyjny w Dachau dla osób duchownych, w którym osadzono 1773 duchownych z Polski, szczególnie bestialskie traktowanie zakonnic w dokonywanych przez Niemców zbrodniach wojennych.
 - ▷ Podczas rzezi wołyńskiej Ukraińcy szczególnie atakowali kościoły, jako miejsca polskości i ważne dla lokalnych Polaków symbole.
 - ▷ Deportacje, morderstwa księży i zakonnic podczas pierwszej okupacji sowieckiej w latach 1939-1941.

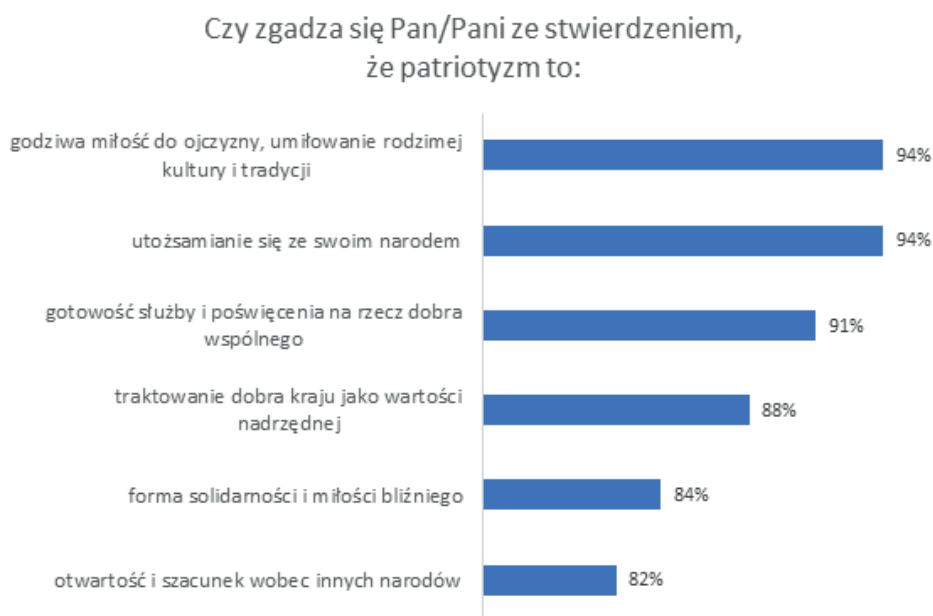
- We wschodnich województwa II RP, zwłaszcza na Podlasiu i Polesiu, to religia odróżniała Polaków od Białorusinów, katolicyzm nazywany był „religią polską”, tożsamość etniczna i narodowa była konsekwencją tego, czy uczęszczano do kościoła, czy do cerkwi.
- Na emigracji to parafie były, i w wielu miejscach są do tej pory, centrum życia polonijnego.
- Większość polskich pieśni hymnicznych zawiera odwołanie do Boga i religii:
 - ▷ *Bogurodzica*;
 - ▷ *Gaude Mater Polonia*;
 - ▷ *Mazurek Dąbrowskiego* (w wersji napisanej przez Wybickiego);
 - ▷ *Boże coś Polskę*;
 - ▷ *Rota*;
 - ▷ *Żeby Polska była Polską*;
 - ▷ *Bóg się rodzi* – pieśń religijna, świąteczna kolęda, która stała się pieśnią patriotyczną;
 - ▷ Symptomatyczne, że pieśń *Warszawianka 1831 roku*, która nie zawiera odwołania do Boga czy religii napisana została nie przez Polaka, ale Francuza.
- Szczególne represje wobec Kościoła w okresie PRL także były odbierane jako walka z polskością, pogrzeby kard. Wyszyńskiego i ks. Popiełuszki były wielkimi manifestacjami patriotyzmu.

Powyższe zestawienie wskazuje, że element katolicki w polskiej tożsamości narodowej jest bardzo silny nie przez to, że jakaś formacja polityczna wykorzystuje go do swoich celów, ale właśnie dlatego, że historycznie atak na polskość realizowany był właśnie często przez fizyczny atak na Kościół.

PRZEGLĄD DOSTĘPNYCH WYNIKÓW BADAŃ

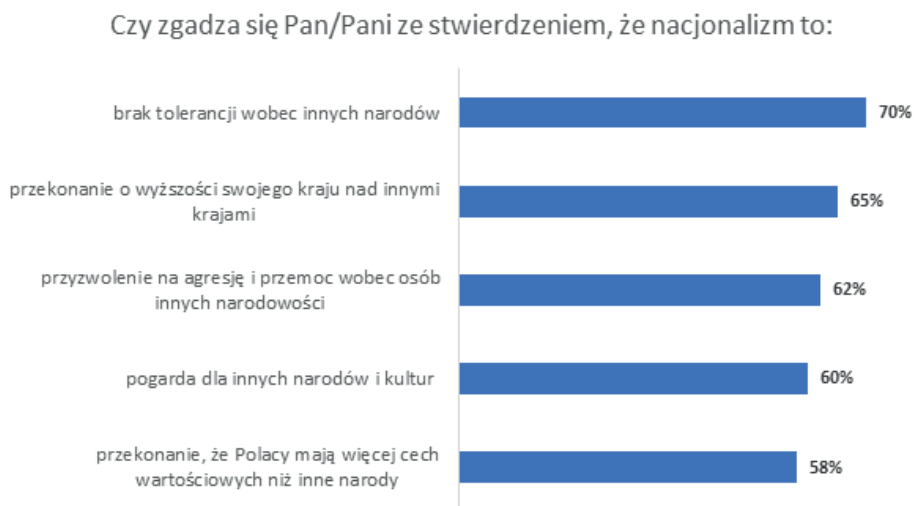
Badania społeczne dotyczące pojęcia patriotyzmu skupiają się głównie na próbach odtworzenia tego, w jaki sposób jest on przez społeczeństwo postrzegany. Co się na niego składa i co oznacza być patriotą. Poniższy zestaw badań to przegląd najważniejszych kierunków, jakie są podejmowane przez różne ośrodki naukowe analizujące to zjawisko.

Rysunek 1. Społeczne rozumienie patriotyzmu

Źródło: CBOS 2017.

W badaniach CBOS i Collegium Civitas z 2017 r. zapytano wprost o to, czym dla respondentów jest patriotyzm i przedstawiono kafeterię możliwych odpowiedzi – jest to najczęstszy sposób definiowania patriotyzmu, a następnie dokonywania pomiaru tak zdefiniowanego zjawiska. W badaniach tych po 94% respondentów wskazało na miłość do ojczyzny, umiłowanie kultury oraz utożsamianie się ze swoim narodem; 91% wskazało na gotowość do służby i poświęceń na rzecz dobra wspólnego.

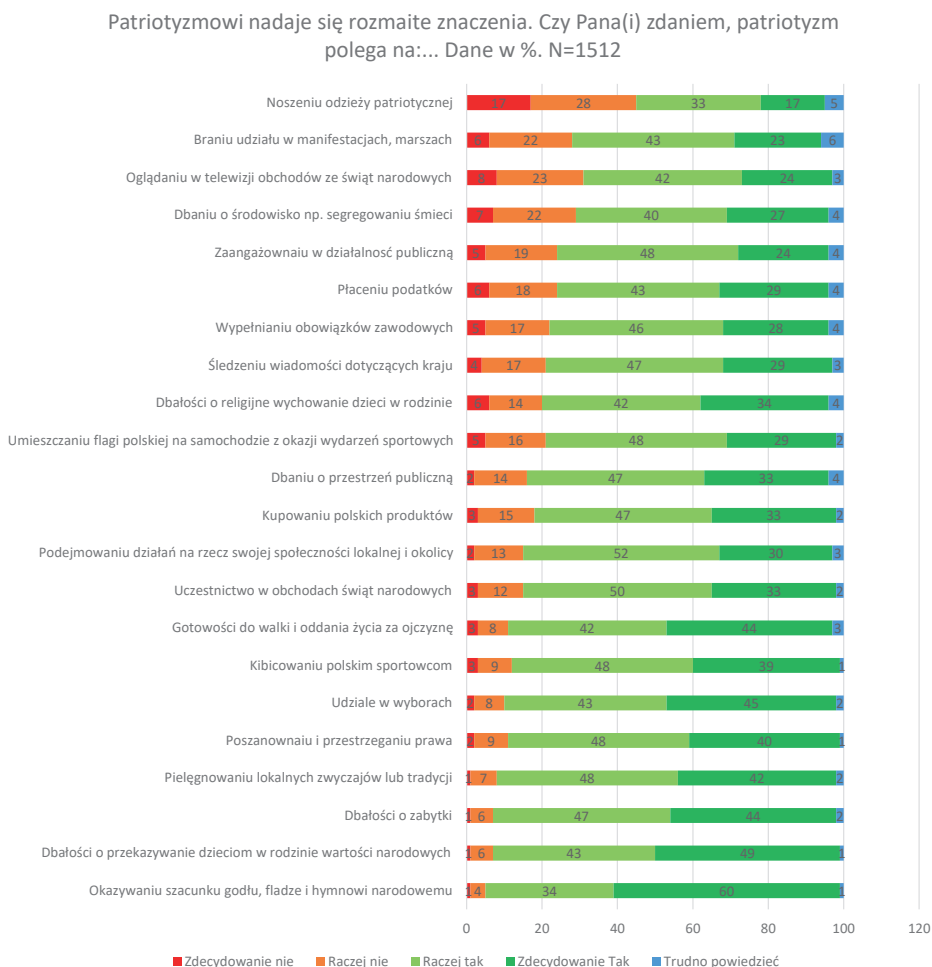
Rysunek 2. Społeczne rozumienie nacjonalizmu

Źródło: CBOS 2017.

Nacjonalizm nie był tak jednoznacznie zdefiniowany, jak patriotyzm. Najpopularniejsze odpowiedzi uzyskały 70% wskazań.

W przypadku zbioru pytań o definicję nacjonalizmu, o rozumienie postawy patriotycznej oraz pytania o różnicę pomiędzy patriotyzmem a nacjonalizmem nie stwierdzono żadnego systematycznego zróżnicowania opinii w odniesieniu do zmiennych społeczno-demograficznych (płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania).

Rysunek 3. Na czym polega patriotyzm

Źródło: NCK 2016.

W badaniach Narodowego Centrum Kultury (NCK) dotyczących pewnych elementów patriotyzmu zapytano także o konkretne przejawy postaw i działań patriotycznych. Jedyną zaproponowaną respondentom odpowiedziom „religijną” była ta, że patriotyzm polega na dbalości o wychowanie religijne dzieci w rodzinie. Odpowiedź tę zdecydowanie podziela 34% badanych, raczej podziela 42%. Nie zgadza się 14%, a zdecydowanie się nie zgadza 6%. Poparcie dla tego typu stwierdzenia znajduje się nieco poniżej średniej dla innych działań, ale mimo wszystko podziela je 76% respondentów.

Rysunek 4. Patriotyzm a postawy patriotyczne

Tabela 12 Rozumienie patriotyzmu a przejawianie postaw patriotycznych. Dane w [%], N=1512.

Pytanie o to, czym jest patriotyzm, o postawy patriotyczne		odsetek skumulowany odpowiedzi "raczej tak" i "zdecydowanie tak"	Pytanie o to, czy respondenci przejawiają postawy patriotyczne	odsetek odpowiedzi "tak"
Treść pytania: Patriotyzmowi nadaje się rozmaite znaczenia. Czy Pana(i) zdaniem, patriotyzm polega na:			Treść pytania: Czy, ogólnie rzecz biorąc, Pan(i) osobiste:	
Okazywaniu szacunku godło, fladze i hymnowi narodowemu	94	Darzyć szacunkiem godło, flagę i hymn narodowy		93
Dbalości o przekazywanie dzieciom w rodzinie wartości narodowych	92	Dbać o przekazywanie dzieciom w rodzinie wartości narodowych		71
Dbalości o zabytki	91	Dbać o zabytki, szanuje je		85
Pielęgnowaniu lokalnych zwyczajów lub tradycji	90	Pielęgnuje lokalne zwyczaje lub tradycje		72
Udziałe w wyborach	88	-		-
Poszanowaniu i przestrzeganiu prawa	88	Szanuje i przestrzega prawa		89
Kibicowaniu polskim sportowcom	87	Kibicuje polskim sportowcom		80
Gotowości do walki i oddania życia za ojczyznę	86	Był(a)by gotowy(a) do walki i oddania życia za ojczyznę		51
Uczestnictwie w obchodach świąt narodowych	83	-		-
Podjęciu udziału w działaniach na rzecz swojej społeczności lokalnej, okolicy, w której się mieszka	82	Podjęciu udziału w działaniach na rzecz swojej społeczności lokalnej, okolicy, w której mieszka		44
Kupowaniu polskich produktów	80	Stara się kupować polskie produkty		69
Dbaniu o przestrzeń publiczną	80	Dbać o przestrzeń publiczną		74
Śledzeniu wiadomości dotyczących kraju	77	Stara się być na bieżąco z wiadomościami dotyczącymi naszego kraju		72
Umieszczeniu flagi polskiej na samochodzie z okazji wydarzeń sportowych	77	-		-
Dbalości o religijne wychowanie dzieci w rodzinie	76	Dbać o religijne wychowanie dzieci w rodzinie		64
Wypełnianiu obowiązków zawodowych	74	-		-
Zaangażowaniu w działalność publiczną	72	Jest zaangażowany(a) w działalność publiczną		31
Placeniu podatków	72	-		-
Dbaniu o środowisko np. segregowaniu śmieci	68	Dbać o środowisko np. segregując śmieci		81
Branju udziału w manifestacjach, marszach	66	Bierze lub brał(a) udział w manifestacjach, marszach		30
Oglądaniu w telewizji relacji z obchodów świąt narodowych	66	Ogląda w telewizji relacje z obchodów świąt narodowych		54
Noszeniu odzieży patriotycznej	50	Nosi odzież patriotyczną		18

Źródło: NCK 2016.

Badacze z NCK porównali deklaracje dotyczące podzielenia postaw z ich wdrażaniem we własne życie. Zdecydowana większość postaw częściej była deklarowana jako ważna w kontekście patriotyzmu niż rzeczywiście realizowana w życiu badanych (według ich deklaracji). Także wychowanie religijne dzieci jest rzadziej praktykowane niż deklarowane jako ważne; 64% respondentów zadeklarowało, że dba o religijne wychowywanie dzieci.

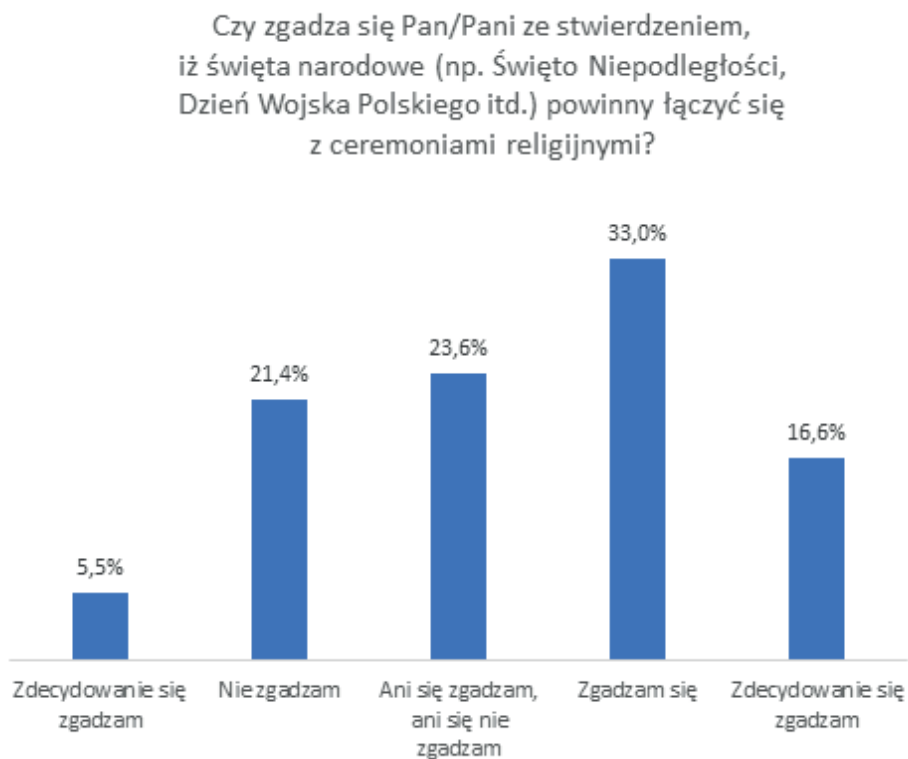
Rysunek 5. Niepatriotyczne postawy

Źródło: NCK 2016.

Respondenci zapytani o postawy niepatriotyczne nie wskazali postaw, praktyk oraz zachowań, które miałyby związek z wiarą, religijnością lub Kościołem.

Rysunek 6. Religia a święta narodowe

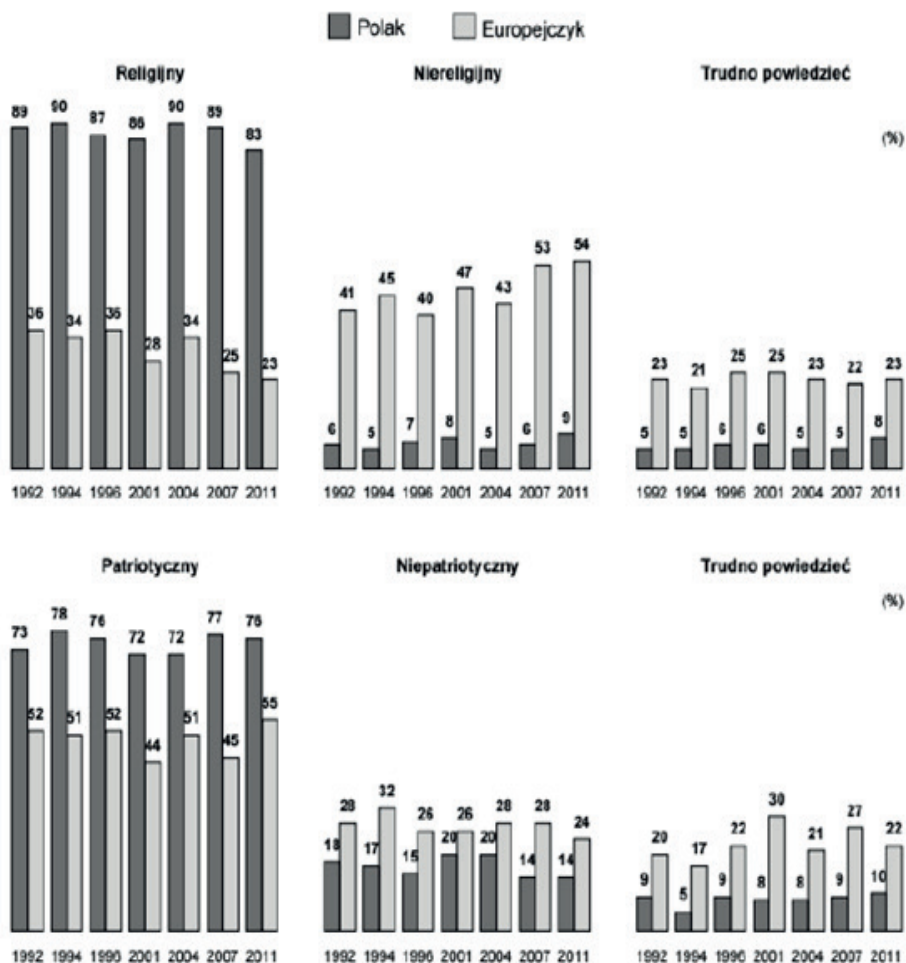

Źródło: Polski Pomiar Postaw i Wartości 2009.

49,6% respondentów zgadza się lub zdecydowanie się zgadza, że święta państwowe powinny łączyć się z ceremoniami religijnymi; 26,9% respondentów jest innego zdania, a aż 23,6% nie ma wyrobionego zdania na ten temat, co jest wysokim wskaźnikiem jak na osoby niezdecydowane w tak, wydawałoby się, ważnym temacie.

Rysunek 7. Religia jako element tożsamości narodowej

Ocena poziomu religijności i patriotyzmu u typowego Polaka i Europejczyka w latach 1992–2011

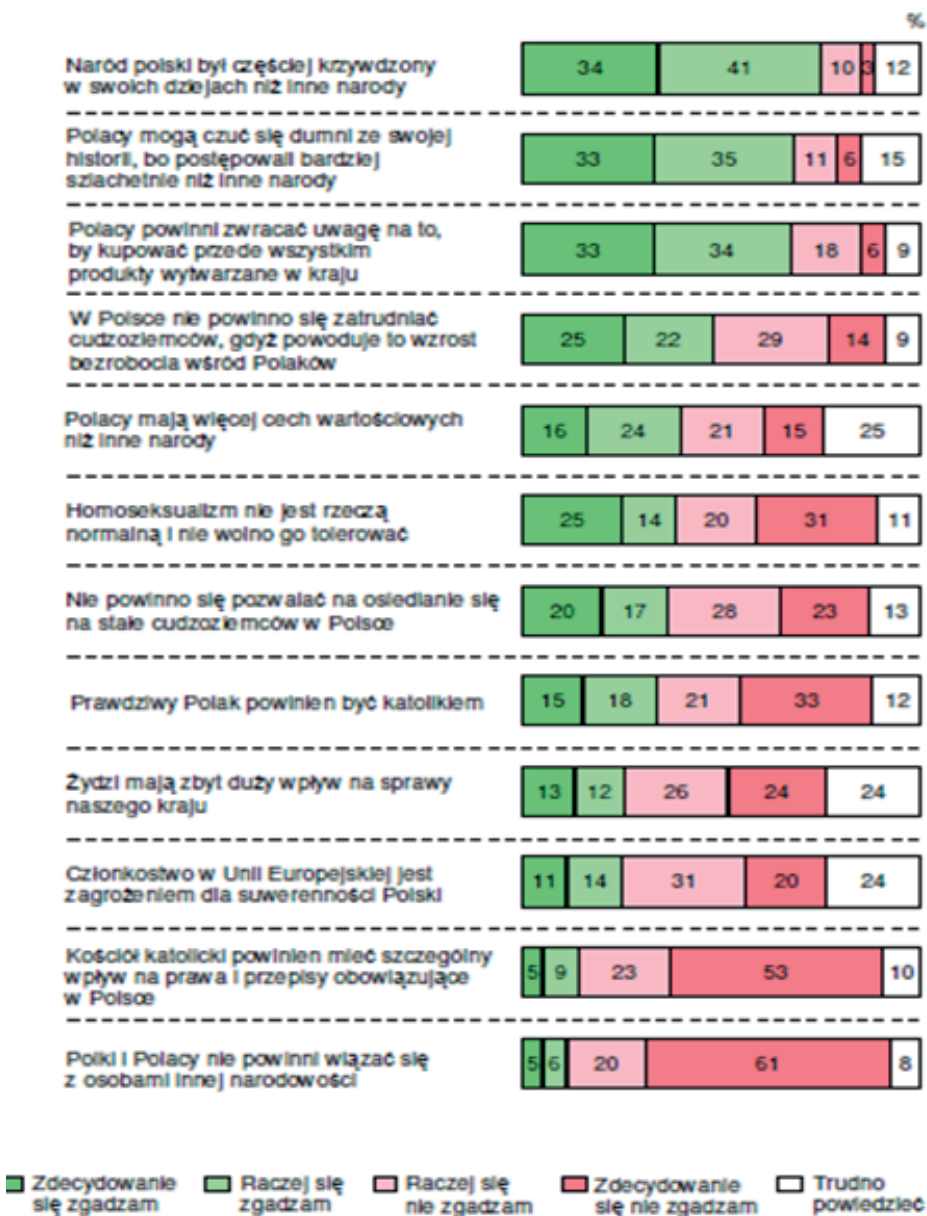

Źródło: CBOS 2011.

Polacy, oceniając siebie i innych Europejczyków pod kątem patriotyzmu i religijności, przypisują sobie te cechy znacznie częściej niż przeciętnemu przedstawicielowi naszego kontynentu. Obydwa wskaźniki w stosunku do Polaków co prawda wciąż się zmieniają, a dzisiaj, dekadę później, zapewne byłyby znacznie niższe, to jednak i tak są zdecydowanie wyższe niż te same określenia w stosunku do Europejczyków. Ta autodeklaracja i odróżnianie się od innych pod kątem religijności silnie wpływa na element religijny w polskiej tożsamości.

Rysunek 8. Polityczne opinie młodzieży

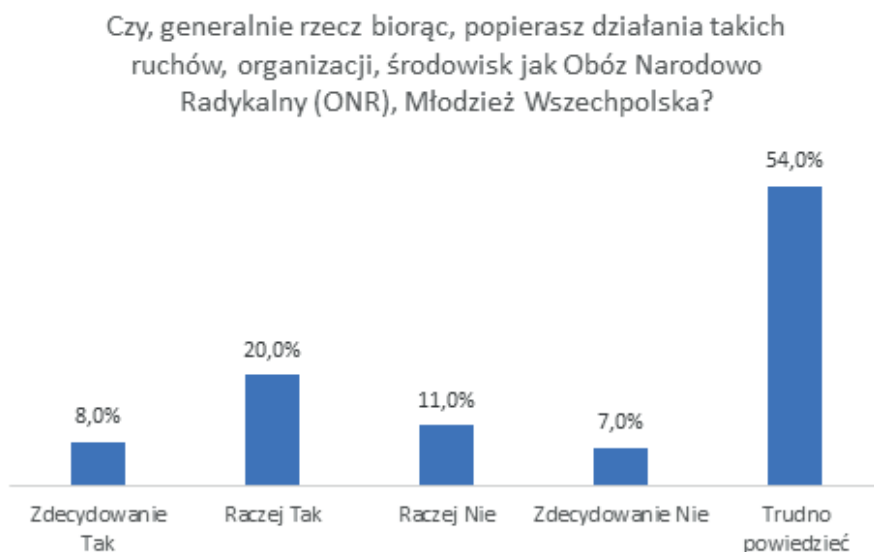
Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem?

Źródło: CBOS 2016.

Jednocześnie pytając o kryteria polskości i rolę Kościoła w Polsce, tylko 33% respondentów wskazuje, że prawdziwy Polak powinien być katolikiem, a jedynie 14%, że Kościół katolicki powinien mieć szczególny wpływ na prawa i przepisy obowiązujące w Polsce. Pomimo więc silnego komponentu religijnego w polskiej tożsamości i patriotyzmie nie jest on wykluczający dla przedstawicieli innych wyznań.

Rysunek 9. Poparcie dla ONR i MW

Źródło: CBOS 2016.

W sondażu CBOS 28% młodych respondentów popierało w 2016 r. działania takich organizacji, jak ONR i Młodzież Wszechpolska. Natomiast aż 54% wskazało, że trudno powiedzieć, co przede wszystkim świadczy o nieznaności tych organizacji i ich działań.

Rysunek 10. Autodeklaracja nacjonalizmu

Źródło: CBOS 2016.

11% młodych respondentów deklaruje się jako nacjonaści, a 22% nie ma zdania w tej kwestii.

Tabela 1. Znajomość organizacji

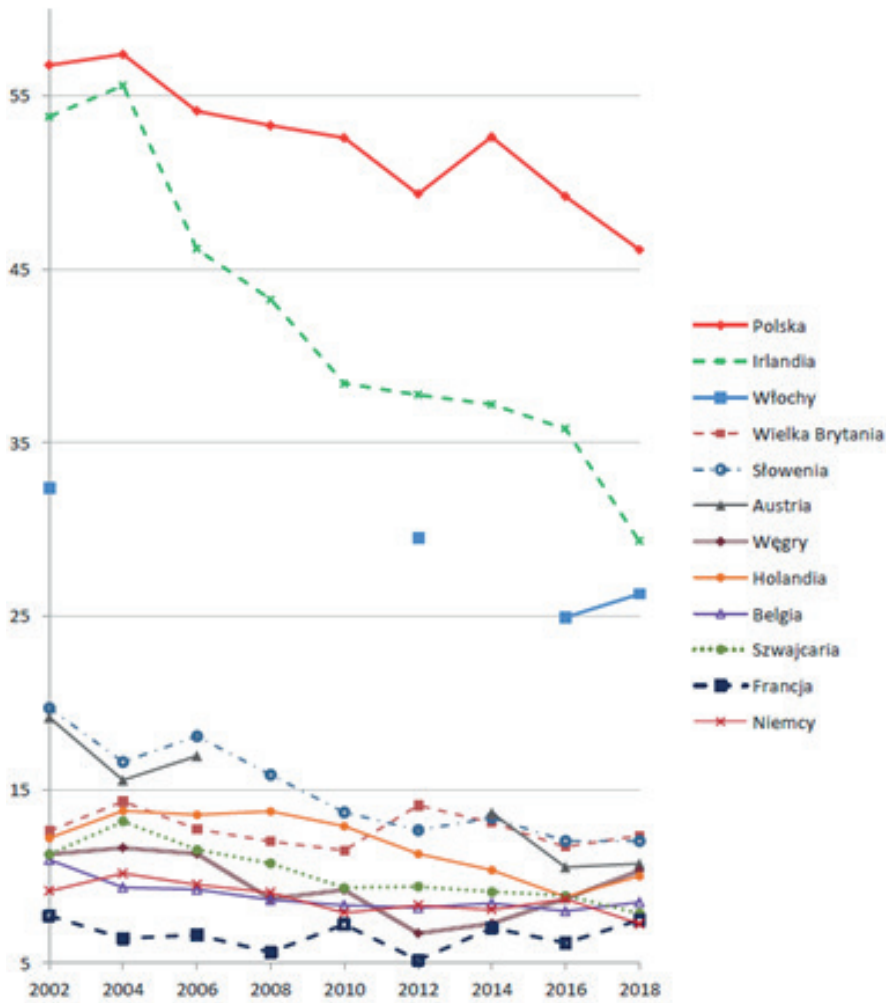
Czy uważasz się za nacjonalistę/nacjonalistkę?	Czy generalnie rzecz biorąc, popierasz działania takich ruchów, organizacji, środowisk jak Obóz Narodowo Radykalny (ONR), Młodzież Wszechpolska (MW)?		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć, nie znam tych organizacji
	W procentach		
Tak	56	13	32
Nie	26	21	53
Trudno powiedzieć	21	11	59

Źródło: CBOS 2016.

Jednak, jak pokazuje powyższa tabela, wyniki te są obarczone znaczącym błędem, jakim jest ogólna nieznanomość pojęć bądź ich nierefleksyjność. 13% osób, które deklarują się jako nacjonaści, nie popiera działań ONR i MW – można by to interpretować jako swojego rodzaju rozłam w ruchu nacjonalistycznym. Jednakże wśród osób, które nie deklarują się jako nacjonaści, różnica pomiędzy popieraniem lub nie powyższych organizacji wynosi jedynie 5%. W dodatku więcej osób popiera ich działania (26%), niż ich nie popiera (21%).

Z kolei Boguszewski i Bożewicz (2019) wskazują, iż: „Porównując opinie o związkach religii i moralności młodych Polaków i ogółu dorosłych, można dojść do wniosku, że młodzież w większym stopniu czerpie z pozareligijnych systemów wartości i źródeł moralności, ma więcej zastrzeżeń do zasad katolicyzmu i częściej odzęgtuje się od nich. Widać w tym pewną niekonsekwencję postaw i wartości – przy wyższym niż wśród ogółu Polaków poziomie nacjonalizmu wśród młodych, nieco dziwi umiłowanie dla nieograniczonej wolności i postępowania zgodnego wyłącznie z własnym sumieniem. Konstatacja ta nie dotyczy jednak osób głęboko wierzących, dla których religia w znacznej mierze jest źródłem moralności”.

Rysunek 11. Uczestnictwo w mszach w Europie

Źródło: ESS 2019.

O silnym komponentie religijnym w polskiej tożsamości może świadczyć także uczestnictwo w cotygodniowych mszach w Europie. Pomimo tego, że spada ono w Polsce i jest to długotrwały, znaczący trend, to jednak poziom uczestnictwa jest znacznie wyższy niż w innych krajach europejskich.

Tabela 2. Związek pomiędzy patriotyzmem a religijnością

Emocjonalne przywiązanie do kraju	Skala lewica–prawica	Religijność	Zadowolenie z gospodarki w kraju	Zadowolenie z demokracji w kraju	Poparcie integracji UE	Zaufanie do Parlamentu UE
Austria	0,155**	0,169**	0,150**	0,171**	-0,085**	0,008
Belgia	-0,015	0,183**	0,047	0,169**	0,069**	0,115**
Bulgaria	-0,023	0,186**	0,018	0,008	0,111**	0,086**
Cypr	0,074	0,293**	-0,054	0,045	0,132**	0,123**
Czechy	0,031	0,007	0,179**	0,090**	-0,146**	-0,044*
Estonia	0,088**	0,079**	0,152**	0,194**	0,108**	0,095**
Finlandia	0,159**	0,263**	0,086**	0,097**	-0,060*	0,031
Francja	0,124**	0,204**	0,105**	0,173**	0,032	0,016
Irlandia	0,051*	0,178**	0,073**	0,064**	-0,023	0,019
Holandia	0,065*	0,109**	0,165**	0,181**	0,100**	0,051*
Niemcy	0,196**	0,188**	0,241**	0,188**	0,080**	0,082**
Norwegia	0,086**	0,178**	0,134**	0,110**	-0,060*	0,015
Polska	0,085**	0,232**	0,150**	0,104**	0,042	0,018
Serbia	-0,006	0,200**	0,115**	0,191**	-0,033	-0,118**
Słowenia	0,099**	0,211**	0,080**	0,032	0,109**	0,020
Szwajcaria	0,247**	0,190**	0,125**	0,178**	-0,134**	-0,027
W. Brytania	0,218**	0,229**	0,229**	0,193**	-0,146**	-0,050*
Węgry	0,146**	0,176**	0,199**	0,155**	-0,008	0,084**
Włochy	-0,022	0,164**	-0,023	0,132**	-0,002	0,075**

Źródło: ESS 2019.

W Polsce z deklaracją patriotyzmu najczęściej koreluje religijność i jest to trzeci najwyższy wynik w Europie, wyższy jest tylko w Finlandii i na Cyprze. Religijność jest w Polsce bardziej związana z patriotyzmem niż skala prawica/lewica czy zadowolenie z poszczególnych elementów gospodarki lub polityki.

Według badań GUS z 2008 r. 39% Polaków zgadza się ze stwierdzeniem, że wartości religijne związane są z wartościami narodowo-patriotycznymi. Natomiast badania Cezarego Trosiaka z UAM z 2014 r. pokazują, że 36% badanych wskazuje na „przestrzeganie wartości chrześcijańskich jako przejaw patriotyzmu”, 18% „uczęszczanie do kościoła” jako przejaw patriotyzmu, a 8% osób wskazuje

jako przykład postaci patriotycznych na „hierarchów kościoła, gdyż stoją na straży najważniejszych dla wszystkich Polaków wartości”.

DALSZE BADANIA

Powyższy przegląd dostępnych badań, chociaż pobieżny, wskazuje, że patriotyzm jest związany z religijnością w taki sposób, że tożsamość polska zawiera w sobie znaczny pierwiastek religijny. Jednocześnie patriotyzm ten nie jest wykluczający dla osób innego wyznania. Co w konsekwencji prowadzi do tego, że nacjonalizm ten, rozumiany jako szowinizm i ksenofobia, nie jest wzmacniany przez religijność, a wręcz przeciwnie, często jest niemożliwy do pogodzenia z wiarą katolicką.

W dalszej kolejności warto by było jednak pogłębić badania nad zjawiskiem patriotyzmu i religijności, zwłaszcza w poniższych kontekstach:

- Jednoznaczne, gruntowne badanie empiryczne służące wyjaśnieniu relacji religia – patriotyzm – poczucie dumy narodowej – polityka.
- Korelacje religijności z patriotyzmem na tle porównawczym z innymi krajami europejskimi lub specyficznymi krajami świata.
- Stopnie dochodzenia do antagonizującej relacji pomiędzy patriotyzmem a najpowszechniej wyznawaną religią w danym kraju.
- Jaki model pozytywnego patriotyzmu najbardziej przemawia do społeczeństwa.
- W jaki sposób Kościół może hamować radykalizację nacjonalistyczną swoich wyznawców.
- W jaki sposób można uzasadnić potrzebę patriotyzmu, konieczność służenia swojemu państwu i obrony granic z uniwersalnym aspektem katolicyzmu. Do jakiego stopnia można bronić swoich granic przed imigrantami, nie popełniając przy tym grzechu przeciwko bliźnim.
- W jaki sposób patriotyzm obywatelski jest obecny w nauczaniu Kościoła i podzielany przez wiernych.

WYKORZYSTANA LITERATURA

- Bokszański, Z. (2005) Tożsamości zbiorowe. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Anderson, B. (1997) Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu. Warszawa: Znak.
- Barańska A. (2019) Nowoczesny naród, nowoczesna religijność – przypadek Polski część 2. Referat wygłoszony na XX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich Lublin 18-20 września 2019 r. Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Boguszewski R., Bożewicz M. (2019) Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia? Zeszyty Naukowe KUL 62 (2019), nr 4 (248).

- Gołubców, P., Sokołowski, G. red. (2019) *Naród Ojczyzna Patriotyzm. Kompendium Nauczania Kościoła Katolickiego*. Wrocław 2019.
- Grott B. (1989) Rola katolicyzmu w ideologii obozu narodowego w świetle pism jego ideologów i krytyki katolickiej (zarys problematyki badawczej). w: *Dzieje Najnowsze, Rocznik Xii — 1980*, 1.
- Konferencji Episkopatu Polski. *Chrześcijański kształt patriotyzmu*. Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos. Tarnów 2017.
- Mariański, J. (2017) Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian. *Zeszyty Naukowe KUL 60 (2017), nr 2 (238)*.
- Marzec, M. (2009) Uczestnictwo Polaków w praktykach religijnych i ich ocena roli Kościoła w życiu publicznym. *Preferencje Polityczne : postawy, identyfikacje, zachowania 1, 227-253*.
- Mandes, S. (2012). *Religia i naród: powikłane związki religii i nacjonalizmu*. W: A. Jasińska-Kania (red.) *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie, (165–190)*. Warszawa: Scholar.
- Nowicka, E., Łodziński, S. (2001). *U progu otwartego świata. Poczucie polskości i nastawienie Polaków wobec cudzoziemców w latach 1988-1998*. Kraków: Nomos.
- Ogorzelec K. (2021) Kościół rzymskokatolicki w Polsce w świetle zarzutów – krytycznych uwag. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 41 (2021), nr 1 s. 109-135*.
- Patriotyzm XXI wieku – narcyzm czy duma narodowa? – zapis debaty Zoon Politikon 8/2017 s. 339-363.
- Ruszkowski P. (2017) *Patriotyzm i nacjonalizm w świadomości Polaków*. Collegium Civitas 2017.
- Samsel, A. (2009) *W kręgu polskich wartości narodowych*. W: *Patriotyzm a Wychowanie* pod red. Elwiry Jolanty Kryńskiej s. 274-284 Białystok 2009.
- Sienkiewicz, Henryk „Zjednoczenie Narodowe” (pisma Henryka Sienkiewicza, tom XXXV), 1912.
- Sztabiński. P. red. (2020) *Polska – Europa Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002-2018/19* Warszawa 2020.
- Tomanek P. (2011). *Dwa modele nacjonalizmu. Refleksje nad miejscem religii i Kościoła w koncepcjach Romana Dmowskiego i Dmytra Doncowa* w: *Acta Universitatis Wratislaviensis No. 3365* Wrocław 2011 s. 173-190.
- Trosiak, C. (2014). Współczesny polski patriotyzm: między wspólnotą narodową a wspólnotą regionalną. *Przegląd Politologiczny, 19(4), 159-176*.
- Wysocki, A. (2015). *Social Change and Identity in Poland: The Social Criteria of Polishness, 1988–2008*. W: V. Yevtukh, R. Radzik, G. Kisla (red.). *Contemporary Problems of Social Change: Polish and Ukrainian Experience (83-96)*. Kiyv: Publishing House Scientific Production Association “Interservice”.

- Wysocki, A. (2016). Polish National Identity in the Regional Context: An Analysis of Selected Public Opinion Surveys on the National Autostereotype and Perception of Poland's Neighbours (1993–2015). W: V. Yevtukh, A. Wysocki, G. Kisla, A. Jekaterynczuk (red.). *Identities of Central-Eastern European Nations* (87–112). Kyiv: Publishing House Scientific Production Association "Interservice".
- Wysocki A. (2017) Poczucie tożsamości narodowej Polaków w kontekście zachodnioeuropejskim. *Opuscula Sociologica* 3/2017 s. 57-77.
- Zarzecki, M. (2012). Religia i formy partycypacji społeczno-politycznej: empiryczne przyczynki do konstrukcji modelu religii obywatelskiej w Polsce. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 13, 89-106.
- Zubrzycki, G. (2015) Jak uporać się z kulturą wernakularną w: *Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka* nr 3(87)/2015 s. 76-83.

Raporty

- CBOS (2008) *Rozumienie Patriotyzmu – komunikat z badań BS/167/2008.*
- CBOS (2016) *Młodzież 2016 raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.*
- CBOS (2016) *Między patriotyzmem a nacjonalizmem – Komunikat z badań NR 151/2016.*
- NCK, OBOP (2016) *Raport z badania zrealizowanego na potrzeby wieloletniego programu rządowego „Niepodległa” 2016.*

* Raport przygotowano na zlecenie Fundacji Obserwatorium Społeczne.